

**CUVINTE DIALECTALE ÎN VECHI MANUALE ELEMENTARE.
OBSERVAȚII ASUPRA GRAMATICII LUI IOAN ALEXI
(GRAMMATICA DACO-ROMANA SIVE VALACHICA, 1826)**

ADRIAN CHIRCU*

„Abia de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea, prin tipărirea de manuale [...], se poate vorbi de crearea unor mijloace de culturalizare a maselor” (Dumistrăcel 1978: 29).

0. În anii din urmă, în lingvistica românească se constată o prioritizare a interpretării faptelor de limbă diacronice sau diatopice, ce are drept scop recuperarea unor date care să permită o circumscriere adecvată a unor aspecte mai puțin urmărite în trecut, dar care pot ilustra anumite orientări în selectarea și în descrierea materialului lingvistic. În aceeași arie investigativă se înscrie și studiul nostru, prin care ne propunem să observăm „strecurarea” unor particularități lexicale de ordin dialectal în paginile unei gramatici, care a circulat în special în Transilvania, dar care trebuie să fi ajuns și pe alte meleaguri românești ori străine.

0.1. După cum deseori s-a remarcat, în secolul al XIX-lea se continuă în peisajul cultural de la noi eforturile de propășire spirituală și socială începute cu un veac în urmă de către iluminiștii ardeleni, care au reușit să impună o modernitate culturii române¹. Astfel, roadele trudei învățaților transilvăneni încep să se vadă la fiecare pas în localitățile din țară, dar și în alte orașe însemnate din Imperiul Austro-Ungar, dintre care se detașează, fără îndoială, Viena și Budapesta, capitale ale umanismului est-european.

0.2. Se poate observa că, pe lângă fidelitatea față de unele modele occidentale, apar și unele încercări de detașare față de acestea, cum se întâmplă și în cazul

* Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, str. Horea, nr. 31, România.

¹ Dan Berindei (2015: 380) observă că „în condițiile de dezvoltare și de progres general ale Europei, sunt înregistrate și realizări în domeniul științific, unde nu se asistă doar la o luare la cunoștință a unor succese de peste hotare, dar și la încercări de aliniere și de integrare, pornindu-se, însă, evident de la necesitățile proprii”.

elaborării unor cărți de limba română a căror menire era să facă cunoscute firea și complexitatea acestui idiom, dar și să faciliteze o comunicare eficientă în această limbă, care stârnea din ce în ce mai mult interesul străinilor dornici să cutreiere țările române, să le descopere și să le cunoască diversele realități.

1. În această linie a deschiderii culturii române spre Occident se înscrie și *Grammatica Daco-Romana sive Valachica*², redactată de Ioan Alexi, erudit care a urmat cursurile unui institut teologic vienez (Institutul „Sfânta Varvara”), de unde a revenit în țară pentru a transmite învățătura teologică deprinsă. Astfel, după ce a funcționat ca preot paroh o bună perioadă de timp, este numit episcop de Gherla (1853–1862), veghind la bunul mers al bisericii greco-catolice și al slujitorilor acesteia (Sima 2003: 45–60).

1.1. Cu siguranță că, în sălășuirea sa în capitala Imperiului ori în bibliotecile diecezane din Ardeal, Ioan Alexi trebuie să se fi aplecat cu interes asupra unor scrieri religioase sau laice, alcătuite de cărturarii iluminiști amintiți în *Prefatio ad candidum lectorem*: Petru Maior, Samuel Micu-Klein, Basilio Kolosy sau Alexander Theodori.

1.2. Inițiativa lui Alexi de a redacta un manual de limba română nu e singulară, deoarece încercări similare sunt reperate și la predecesorii săi, fapt care ilustrează interesul particular pentru acest tip de scrieri în epocă și confirmă anumite tendințe în perspectivă culturală.

Amintim, în acest sens, alte două scrieri, care fac parte din aceeași categorie, și anume *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae*³, tipărită la Buda, în 1780, scrisă de Samuil Micu și Gheorghe Șincai, și cuvântul înainte la *Reporta din vis*, poem alcătuit, după modele apusene, de Vasile Aaron⁴, amândouă având un evident caracter didactic⁵.

2. În ciuda meritelor de netăgăduit, gramatica lui Alexi (scrisă în limba latină) nu a intrat în atenția specialiștilor (Țăra 2015: 42), fiind lăsată constant la o parte în lucrările ce ilustrează evoluția gândirii lingvistice românești⁶. De exemplu, în *Istoria lingvisticii românești* (Jordan 1978: 29) se amintește că, în prezentarea

² Pe pagina de gardă apar următoarele informații: *Grammatica Daco-Romana sive Valachica, latinitate donata, aucta ac in huc ordinem redacta, opere ei studio Ioannis Grammatica Alexi, clerici almae dioeceseos G. R. C. Magnus Varadiniensis in caesareo regio convictu Viennensi alumni theologi absoluti*. Vienne apud bibliopolam Iosephum Geistinger, 1826.

³ Pentru informații detaliate, a se vedea Zdrengea 2014: 403–409.

⁴ Asupra rolului acestei prefete, ne-am pronunțat în Chircu 2013: 361–368.

⁵ Bocșan (2008: 135) precizează că „preocupările pentru limbă se constituie ca un domeniu autonom al cunoașterii, sfârșind prin a-și revendica un rol esențial în definirea și individualizarea specificului național și în ridicarea calitativă a națiunii”.

⁶ Din contră, Bruce-Whyte (I 1841) citează de 7 ori lucrarea lui Ioan Alexi, ceea ce relevă importanța acestei gramatici la acea vreme.

faptelor de limbă, Ioan Alexi a luat drept model gramatica lui Diaconovici-Loga, *Gramatica românească* (1822)⁷.

2.1. În cuvântul înainte al manualului său, Ioan Alexi se adresează unui *Candidum Lectorem*, încercând să-și motiveze opțiunea pentru o astfel de lucrare, precizând că dorește să acopere lipsa unor cărți de gramatică:

„Prima, quae maxime ursit, summa fuit penuria Grammaticarum in hacce lingua Latino Idiomate, iisdemque omnibus cultis Nationibus communibus literis exaratarum” (Alexi 1826: III)⁸,

să se facă util națiunii sale:

„Secunda, in meo iam dudum amore Nationis meae charissimae perfuso, non gloriae, non laudis, non aestimationis lucrique cupido haerebat animo, hasce laborum meorum primitias publici iuris faciedi, ut meum publicae utilitati prospiciendi studium, et amorem contester, atque obsecundem votis Daco-Romanorum Alumnorum Caesarei – Regii Convictus, qui ut sunt eruditionis amantissimi, pridem postularunt, ut hoc opusculum luci edam” (Alexi 1826: III)⁹

și să faciliteze înțelegerea limbii române de către străinii care fac negustorie ori drumuiesc prin locurile în care sălășuiesc românii:

„Tertiam denique suggesterunt repetitae ac continuae multorum, hancce perfacilem et amoenam, per amplissimas Europae partes extensae Gentis Daco-Romanae Linguam, addiscendi desiderio perfusorum interpellationes, quibus eo lubentius meum praebui adsensum, quod longe prius praeviderim, multos cuiuscunque Nationis, conditionis, statusve homines, summum ex hoc meo labore emolumentum relaturos; iisque, quibus sive commercium exercendi, sive munia aliqua capessendi, geredinque, sive solum peregrinandi, conversandique gratia ad Daco-Romanos olim accedendi fuerit animus, non modo utilem, sed et maxime fore necessariam” (Alexi 1826: III–IV)¹⁰.

⁷ Ionașcu (1914: 94–96) îi reproșează lui Ioan Alexi, în multe locuri, că l-a copiat pe Diaconovici-Loga.

⁸ Pentru o mai bună înțelegere, vom da traducerea integrală a acestor trei paragrafe, în note succesive: [Primul [motiv], care, de altfel, m-a și impulsinat cel mai tare, a fost imensa penurie de gramatici pentru această limbă în idiom latin și mai ales lipsa celor redactate în grafii cunoscute de toate națiunile educate].

⁹ [Al doilea [motiv], dată fiind dragostea nutrită încă de multă vreme națiunii mele preaiubite, nu ținea de vreun gând avid nici de glorie, nici de laude, nici de faimă ori de câștig material, ci de dorința de a face publice aceste începuturi ale cercetărilor mele, și voi lua martor iubirea, pentru a oferi studiului meu utilitate publică, și din dorința de a răspunde nevoilor alumnilor imperiali de origine daco-romană de la Colegiul Imperial, care, pentru că sunt foarte iubitori de erudiție, au cerut cei dintâi să dau acestei lucrări lumina tiparului].

¹⁰ [Al treilea [motiv] a fost sugerat de cererile repetate și continue, venite din partea multora, de a învăța și această limbă simplă și plăcută a neamurilor daco-romane răspândite prin cele mai îndepărtate părți ale Europei, din dorința de a formula niște întrebări, în asentimentul cărora eu am venit cu plăcere, cum că voi avea în vedere cât mai departe, oameni mulți și de orice națiune, condiție

2.2. Din aceste prime rânduri ale prefetei reiese că gramatica alexiană este destinată atât unor oameni iubitori de carte, cât și unor persoane care vor să-și însușească limba română, din varii rațiuni; probabil tineri studioși ajunși la Viena, care stăpâneau foarte bine limba latină¹¹ și care doreau să învețe limba română, cu ajutorul unui manual bine structurat¹², în ale cărui file să poată găsi elemente care să faciliteze nu numai o însușire a regulilor gramaticești, ci și o comunicare eficientă (Chircu 2014: 181–187).

2.3. În ceea ce privește alcătuirea manualului, informațiile de ordin gramatical sunt grupate în trei părți:

„Pars I agit de Orthoepia et Orthographia; Pars II continet Etymologiam novem Orationis partium Linguae Daco-Romanae exactissime elaboratarum; Pars III denique methodum disjunctas Orationis partes rectissime construendi adornat, una cum Appendice de recto pronunciandi modo”

la care se adaugă un glosar român-latin, cuprinzând cuvinte uzuale:

„*Vocabularium Daco-Romanum et Latinum*, contiens omnis generis Substantiva in sermone quotidiano occurentia”

și câteva dialoguri românești, tălmăcite în latinește:

Dialogi seu Modi loquendi de iis rebus, quae saepius occurrunt.

3. Dacă pentru cei interesați de aspectele de ordin gramatical sunt utile indicațiile conținute în primele capitole, în perspectivă dialectală, de un real folos, este *Vocabulariu, Romanescu, si Latinescu, Vocabularium Daco-Romanum et Latinum*, în care cuvintele sunt grupate pe câmpuri semantice, fapt ce mijlocește, fără îndoială, o mai bună cunoaștere a vocabularului¹³.

3.1. Parcurgerea atentă a listelor de cuvinte permite, printre altele, și identificarea unor termeni de ordin dialectal, care ilustrează graiul autorului, și anume cel din zona Sălajului (Sima 2003: 45–46), la care se adaugă termeni ce caracterizează zonele învecinate sau care au izoglose mai întinse (cum sunt, de pildă, termenii provenind din graiurile bucovinene) și pe care acesta, cu siguranță, i-a întâlnit în peregrinările sale pe meleaguri ardelenesti.

ori stare, care se vor alege cu un câștig foarte mare din această operă a mea; ea va fi nu doar utilă, ci și foarte necesară celor care vor avea cândva de gând să se apropie de daco-romani, să facă negoț cu ei ori să lege alte relații oficiale și să le întrețină, sau celor care călătoresc pur și simplu și au nevoie de conversație].

¹¹ Remarcile Elisabetei Șoșa (2011: 57), privitoare la *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae*, se validează și în cazul acestei lucrări: „Limba latină devine, ca și în descrierea altor limbi europene din acea vreme, limba intermediară folosită în prezentarea românei în două ipostaze: ca limbă maternă și, pentru prima dată, ca limbă străină”.

¹² Pentru unele asemănări de structură cu *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae*, a se vedea remarcile lui Zdrengea 2014: 403–409.

¹³ Observații asupra lexicului religios din paginile cărții lui Ioan Alexi se găsesc la Țăra 2015: 52.

3.2. Astfel, am putut constata că Ioan Alexi selectează, spre exemplificare, următorii termeni, pe care i-am extras după cum apar înregistrați în câmpurile semantice: II. *De Lume, si de Elementuri* (Nêue, omêtu, sêpadă, *nix*; Bură, *pruina*); III. *Despre Pământu* (Arină, *arena*; Fênațiu, *vel luncă, partum*; Plăetiu, *planities*); VIII. *Despre Omu, si despre Pârțile lui* (Muiere, *uxor, mulier*; Fecioru, *juvenis, adolescens*; Muiere vechiă, *senex foemina*; Sêle, *axilla*; Fluieru, *crus, tibia*; Pântece, *venter*; Măcrame, *macies*); IX. *De Scăderile si Bôlele Omului* (Pleșiugu, *calvus*; Ceuru, *strabo, Lângóre, febris ardens, maligna*). X. *De vestmênte* (Brău, *vel brănu, zona, cingulum*; Calçiuni, *calcei*; Peptariu, *pectorale*; Năframă, *strophium*; Cingătoare, *cingulus*; Sugmanu, *bracca*; Dulmanu, *tunica*). XI. *De Casa, si de Pârțile ei* (Pălută *vel Palatu, palatium*; Castelu, *costeiu, castelum*; Cucină (cuchnă), *bucătărie, culina*). XII. *De quele, que sunt de lipsă in casă* (Armariu, *armarium*; Lepedeu, *linteolum*; Sfrederu, *terebrum*; Maiu, *malleus*; Sălăritia, *salinum, cotyna salaria*; Căutătore, *speculum*; lămpașu, *lampas, laterna*). XIII. *De quele, que se află in Cucină sêu Bucătărie* (Olcea, *ollula*; Cantă, *cantharus*; Picătore, *frixorium, sartago*). XIV. *De quele, que se află in vinerie* (Turceriu, *embohus, epistomium*; Corcie, *scala cellaria*; Dógă, *tabula doliaris*). XV. *De quele, que se află in stală sêu grajdu* (Măncătore, *praeseptum*; Pochilă, *postillena*). XVI. *De quele, que se află in granariu* (Cucurusu turcescu, *turcicum fagopyrum, caco-oryza*; Malaiu *vel porumbu, păpușoiu, zea mays, fagopyrum*). XVII. *Despre mâncări, si despre Bevuturi* (Zama de carne, *jusculum bubulae*; Colatie, gustare (frustucu), *jentaculum*; Zupa, *vel Zama, jusculum*; Cricală, *confixum*; Pogaciă, *focacia*; Semîchișia, lapte închegatu, *lac coagulatum*; Curechiu fert, *brassica, vel caules coctae*; Cicoladă, *genus potus*; Pipêradă, *placentae genus*; Lardu, *laridum*; Moêtură, *embamma*; fertură, *coctura*). XVIII. *De Legumi, si de Flori* (Aliu, *vel aiu, allium*; Laptucă, *lactuca*; Curechiu, *caulis*; Lebenitiă, *melo*; Pêre de pământu¹⁴, *cyclamina*). XIX. *De Arbori, si de Pôme sêu fructuri* (Amigdale, *măndule, amygdala*; Porumbrelu, *pruneolus, prunus silvestris*; Porumbrele, *pruna silvestria*). XX. *Despre Fêre, si despre Vite de casa* (Moimă, Măimucă, *simia*; Mûciă *vel mûciă, felis*; Catușă, *catus*). XXI. *De Paseri* (Curcă, *corcodină, meleagris*; curcoiu, *gallus indicus*; gânscutiă, *anserculus*). XXV. *De Scrisóre, scriptură* (çedulă, *schedula*; Çerusă, *cerussa*). XXVI. *De Frație, și de Cumnație* (Pruncu, Copilu, *puer, infans*; Coconu, *puer nobilis, puellus*; Cocóna, *herula, domicella*). XXXII. *De Sciêntie, si de Măiestrii* (un Tălmăciu, *Interpres*; Pitariu, Pănériu, *Pistor*; Cădariu, Butnariu, *Vietor*; Făurie, *fabrica ferraria*;

¹⁴ Probabil *nap* (*brassica napus esculenta*), cf. DLR XI 2010: 111. Din glosarea latinească a lui Alexi (*cyclamen*) reiese că este vorba despre *oreșniță* ‘plantă erbacee din familia leguminoaselor, cu frunzele terminate printr-un cârcel ramificat, cu florile roșii-purpuriu, plăcut mirositoare și cu un tubercul comestibil; crește prin livezi și fânațe; bobușor, fasolică’ (*Lathyrus tuberosus*), cf. DLR X 2010: 288–289, cunoscută și sub denumirea de *pară de pământ*.

Curuitoriu (sêbeu), *sartor*; Cristaiariu, *Fictor vasorum crystallinorum*; Glajériu, Steclariu, *Negotiator vitrarius*; Măsâriu, *Arcularius*; Medariu, *qui mulsum facit*; Cocieriu, *Auriga*).

3.3. Excerptarea cuvintelor dialectale din listele lui Ioan Alexi am făcut-o prin raportarea și prin compararea cu graiurile actuale (în special cele nordice), însă suntem convinși că unele dintre acestea cunoșteau o răspândire mai largă în trecut, aspect care nu schimbă cu nimic demersul nostru interpretativ. Considerăm că termenii incluși de către Ioan Alexi în diversele câmpuri lexico-semantice se datorează, în primul rând, folosirii lor frecvente în limba română, în epoca sa, și, implicit, nevoii de comunicare, având în vedere publicul căruia i se adresa. De asemenea, se poate observa că un număr însemnat de termeni generali, inventariați de Alexi, se regăsesc, ulterior, și în fondul principal de cuvinte stabilit de Al. Graur (1954), ceea ce sugerează că unele dintre criteriile explicite ale acestuia din urmă trebuie să fi fost avute în vedere înainte și de prelatul ardelean, atunci când a redactat gramatica sa.

3.4. Prezența lor ne ajută să urmărim dinamica lexicală din ultimele două veacuri, observând care termeni erau în uz în diferitele părți ale teritoriului lingvistic dacoromân.

Se observă că majoritatea termenilor s-au păstrat, fiind comuni în graiurile de tip nordic și că, pentru o mai bună cuprindere a semnificației lor, autorul apelează fie la sinonime din limba română, fie la sinomime latinești, cu scopul vădit de a se face cât mai bine înțeleș.

3.4.1. Astfel, am putut remarca prezența unor serii sinonimice, precum: *nêue*, *omêtu*, *sêpadă*, în care termenul *nea*, prezent în graiul autorului, este prioritar; *cucurusu* turcescu, *malaiu*, *porumbu*, *păpușoiu*; *pruncu*, *copilu*, *coconu* (cf. ALR I/II, h. 181), cu mențiunea că ultimul termen din cea de-a treia serie este glosat ‘*puer nobilis, puellus*’, simțindu-se totuși o ușoară diferență de ordin semantic.

3.4.2. Un număr important de termeni dialectali sunt moșteniți din substrat (brău, *vel brănu* (DELR 2012: 33), *bură*¹⁵, *fluieru*¹⁶ (s.n. *piciorului*), *mûciă*)¹⁷ sau din latină, fapt care ilustrează conservatorismul graiurilor nordice, mulți dintre cei latinești fiind panromanici (REW 2009). De pildă, avem, în gramatica alexiană, cuvinte de origine latină precum *aliu*, *vel aiu* (lat. *alium*), *ariete* (lat. *aries*), *arină* (lat. *arena*), *curechiu* (lat. *coliculus*), *dógă* (lat. *dogă*), *fecioru* (< **fetiulus*), *laptucă* (lat. *lactuca*), *lângóre* (lat. *languorem*), *lardu* (lat. *lardum*), *maiu* (lat. *malleus*),

¹⁵ În cazul acestui cuvânt, am prioritarizat substratul, așa cum apare și în DELR I 2012: 367.

¹⁶ Privitor la termenul compus *fluierul piciorului*, a se consulta ALR I/I, h. 58.

¹⁷ Pentru etimologii, au fost consultate dicționarele care figurează în bibliografia acestui studiu.

móre (lat. *muria*), *muiiere* (lat. *mulierem*)¹⁸, *nêue* (lat. *nivem*), *pântece* (lat. *panticem*), *prunc* (lat. **puerunculus*, DLR XII 2010: 1691 sau **pueruncus*), *șele* (lat. *sellae*), *vergură* (lat. **virgula*), *zama* (lat. *zema*)¹⁹.

Alții au fost creați pe tărâmul limbii române, completându-se inventarul lexical: *catușă* ‘piscică’, *cautătore* ‘oglină’, *cingătoare* ‘curea’, *corcodină* ‘curcă’, *curcoiu* ‘curcan’, *fertură* ‘băutură sau mâncare preparată la foc, prin fierbere’, *gânscură* ‘gâscuță’, *măcrime* ‘carne fără grăsime, lipsă de grăsime’, *mâncătoare* ‘staul, loc de hrană pentru animale’, *moietură* ‘mâncare mai moale pentru oameni sau animale’, *peptariu* ‘obiect de îmbrăcăminte fără mâneci’, *picătore* ‘vas de lut, în care se scurge grăsime, la grătar’, *plăetiu* ‘plai’, *porumbrelu* ‘porumbar’, *porumbrele* ‘fructul porumbarului, sferic, de culoare neagră-vineție’, *sălăritia* ‘solniță’, *pitariu*, *pănériu* ‘brutar, pitar’, *cădariu* ‘dogar de căzi’, *butnariu* ‘dogar’, *făurie* ‘fierărie’, *curuitoriu* (*sêbeu*) ‘croitor’, *cristaiariu* ‘care face cristaluri’, *glajériu*, *steclariu* ‘sticlar’, *măsăriu* ‘tâmplar, dulgher’, *medariu* ‘mulgător’, *cocieriu* ‘vizitiu’ etc.

3.4.3. În perspectivă etimologică, se poate constata că, dintre termenii de adstrat reținuți de noi în acest studiu, cei mai mulți sunt de origine maghiară²⁰. După cum se știe, din această limbă au pătruns un număr semnificativ de cuvinte în graiurile din Transilvania, Maramureș, Crișana și Banat. În gramatica lui Ioan Alexi am întâlnit elemente lexicale maghiare precum: *armariu* (magh. *almárjom* < magh. mediev. *almárium* < lat. *armarium*, cf. DELR I 2012: 154; DLR I 2010: 259), *cantă* ‘oală de metal’ (magh. *kanta*)²¹, *corcie* ‘loitră, scară’ (magh. *korcsolya*), *cedulă* ‘bilet, document’ (magh. *cédula*), *çerusă* ‘creion’ (magh. *ceruza*), *costeiu* ‘castel’ (magh. *kastély*), *lâmpășu* ‘lâmpăș’ (magh. *lâmpás*), *lepedeu* ‘cearșaf’ (magh. *lepedő*), *moimă* ‘măimăuță’ (magh. *majom*), *pălută* ‘palat’ (magh. *palota*), *pogaciă* ‘pogăcea, plăcintă’ (magh. *pogácsa*), *sêbeu* ‘croitor’ (magh. *szabó*), *turceriu* ‘pâlnie’ (magh. *tölcser*)²².

¹⁸ Pentru termenii sinonimi și aria de răspândire a acestui termen, a se vedea ALR I/II, h. 71 și ALR II/I, h. 130–131.

¹⁹ În principal, etimoanele latinești au fost precizate în urma consultării unor lucrări reprezentative pentru fondul latinesc moștenit al limbii române (REW, EWRS, CDDE, DELR).

²⁰ Todoran (1984: 148) ține să precizeze că „influența maghiară în lexicul graiurilor românești din Transilvania este mai puternică în regiunile din nord-vestul țării decât în estul Transilvaniei (Mureș, Harghita, Covasna), ca o dovadă a intensității procesului îndelungat de conviețuire româno-maghiară în aceste regiuni”. Pentru alte detalii privitoare la contactele lingvistice româno-slav și româno-maghiar, a se vedea și Pătruț (1958: 63–74).

²¹ A se consulta și DELR (2015: 38), unde se propune ca etimon germ. *Kante*.

²² Cu excepția cuvântului *corcie*, care e abordat tangențial, toți ceilalți sunt discutați în EHWUER; în schimb, *corcie* este explicat în detaliu în EMS VII 195: 238. În MDA I 2001: 666, etimologia propusă este *korcsia* (cf. DLR II 2010: 783, *korcsia* = *korcsolya*). Unii dintre acești termeni reprezintă în limba maghiară latinisme (de pildă, pe lângă *almárjom*, avem magh. *cédula* < lat. *cedula*; magh. *kastély* < lat. *castellum*; magh. *palota* < lat. *palatum*; magh. *lâmpás* < lat. *lampas*). Pentru fonetismele împrumuturilor maghiare, a se consulta Dumistrăcel (1978: 347–363).

3.4.4. Elementele lexicale ungurești sunt urmate de cele germane, sub raport numeric: *cicoladă* ‘ciocolată’ (germ. *Chokolade*), *dulmanu* ‘haină scurtă/groasă’ (germ. *Dolman*), *frustucu* (germ. *Frühstück*), *măndule* (germ. *Mandel*), *pipêradă* ‘jumări de ouă, păpară’ (germ. săs. *Paperade*, DLR XI 2010: 275), *zupa* (germ. *Suppe*)²³, de cele ucrainiene: *cuchnă* (ucr. *кухня*), *pochilă* (ucr. *повиле*), *semîchișia* (ucr. *самокиша*), *sugmanu* (ucr. *сукман*), de cele sârbești: *ceur*²⁴ (srb. *ćör*), *lebenitiă* (srb. *lubenica*) ori de cele vechi slave: *pleșiugu* (v. sl. *plešivu*), *sfrederu* (v. sl. *svredelu*) (Mihăilă 2002: 146, 126).

3.4.5. La acestea se adaugă un element turcesc: *năframă* (turc. *mahrama*) și unul grecesc: *calçiuni* (ngr. *kalstóni*). Rămân cu etimologie incertă *cricală* ‘tocană făcută cu multă ceapă și slănină’, întâlnit în părțile Transilvaniei, care, probabil, trebuie raportat la verbul *a cârcăli* ‘a [se] prăji superficial, a [se] perpelii’ (< srb. *krkaljiti*) (cf. MDA I 2001: 445) și *cocon* (cf. DLR II 2010: 622).

3.4.6. Alteori, termenii înregistrați permit identificarea unor particularități de ordin fonetic care se justifică fie prin apropierea de etimon, fie prin schimbări condiționate ori necondiționate (beutură, *potus*, *potio*; farină, *farina*; de gănscă, *anserina*; hodaie, *villa*; luvare carte, *accipere epistolum*; maieranu, *majoranus*; sugmanu, *bracca*²⁵; pleșiugu, *calvus*).

3.4.7. Menționăm faptul că, prin gruparea tematică a elementelor lexicale, Ioan Alexi anticipă, într-un anumit fel, folosirea acestei metode în elaborarea chestionarelor atlaselor lingvistice, care vor permite o mai bună culegere a materialului faptic și o clasificare mai judicioasă a acestuia, în vederea alcătuirii *Dicționarului limbii române* ori a *Atlasului lingvistic român*.

4. În urma analizei faptelor de limbă dialectale prezente în filele manualului de limba română al lui Ioan Alexi, sugestiv intitulat *Grammatica Daco-Romana sive Valachica*, am constatat că ne aflăm în prezența uneia dintre primele lucrări de gramatică, în ale cărei pagini poate fi reperat un număr important de elemente lexicale dialectale ardelenesti, păstrate până în zilele noastre.

Am putut astfel sesiza că, în timp, la nivel dialectal, nu au avut loc schimbări majore, ci, mai degrabă, restrângeri de arie dialectală sau înlocuirea unor termeni cu alții comuni din limba literară. Exemplele alese de autor pentru manualul său

²³ Informații despre influența germană asupra limbii române și despre împrumuturile germane prin filieră maghiară se găsesc în studiu lui Arvinte (1968: 13–27).

²⁴ Prezența adjectivului *ceur* în paginile gramaticii dovedește că aria sa era odinioară mult mai mare decât cea delimitată în ALR I/I, h. 68. Întocmai se petrec lucrurile și cu *lubeniță*.

²⁵ În acest caz, Alexi nu echivalează corect termenul. În limba latină, *bracca* însemna ‘pantaloni, ȋtari’.

reprezintă mărturii peste veacuri ale stabilității lexicului românesc la nivel dialectal, în ciuda influenței semnificative a limbii literare din ultimele două secole.

BIBLIOGRAFIE

a) Tratat, studii și articole

- Aaron 1981 = Vasile Aaron, *Reporta din vis*, în *Scrieri literare inedite* (1820–1845), volum îngrijit de Paul Cornea, București, Editura Minerva, p. 16–109.
- Alexi 1826 = Ioan Alexi, *Grammatica Daco-Romana sive Valachica, latinitate donata, aucta ac in huc ordinem redacta, opere ei studio Ioannis Gramatica Alexi, clerici almae dioeceseos G.R.C. Magnus Varadiniensis in caesareo regio convictu Viennensi alumni theologi absoluti*. Vienne apud bibliopolam Iosephum Geistinger.
- Arvinte 1968 = Vasile Arvinte, *Raporturile lingvistice germano-române*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, 19, p. 13–27.
- Berindei 2015 = Dan Berindei (coord.), *Istoria românilor*, vol. VII, tomul I (*Constituirea României moderne*, 1821–1878), ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, Editura Enciclopedică.
- Bocșan 2008 = Nicolae Bocșan, *Luminile și pașoptismul*, în *Istoria Transilvaniei*, vol. III (de la 1711 până la 1918), volum coordonat de Ioan-Aurel Pop *et al.*, Cluj-Napoca, Academia Română & Centrul de Studii Transilvane, p. 119–158.
- Bruce-Whyte 1841 = M.A. Bruce-Whyte, *Histoire des langues romanes et de leur littérature depuis leur origine jusqu'au XIVe siècle*, tome premier, Paris, Treuttel et Würtz Libraires Editeurs.
- Chircu 2014 = Adrian Chircu, *Vechi mărturie ale predării limbii române ca limbă străină: Joan Alexi, Grammatica daco-romana sive valachica (1826)*, în *Actele Conferinței aniversare 40 de ani de limba română ca limbă străină la UBB. 1974–2014* (Cluj-Napoca, 3–4 octombrie 2014), volum îngrijit de Elena Platon și Antonela Arieșan, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, p. 181–187.
- Chircu 2013 = Adrian Chircu, *Vasile Aaron și pledoaria sa despre firea și frumusețea limbii române*, în „Annales Universitatis Apulensis. Series Philologica”, XIV, nr. 1, p. 361–368.
- Dumistrăcel 1978 = Stelian Dumistrăcel, *Influența limbii literare asupra graiurilor dacoromâne. Fonetica neologismului*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Graur 1954 = Al. Graur, *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române*, București, Editura Academiei.
- Ionașcu 1914 = Romulus Ionașcu, *Gramaticii români. Tractat istoric despre evoluțiunea studiului gramaticii limbei române de la 1757 până astăzi*, Iași, Institutul de Arte Grafice N.V. Ștefăniu.
- Jordan 1978 = Iorgu Jordan (coord.), *Istoria lingvisticii românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Micu, Șincai 1980 = Samuil Micu, Gheorghe Șincai, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, studiu introductiv, traducerea textelor și note de Mircea Zdrengea, Cluj-Napoca, Editura Dacia.
- Mihăilă 2002 = G. Mihăilă, *Contribuții la etimologia limbii române*, București, Editura Univers Enciclopedic.
- Pătruț 1958 = I. Pătruț, *Contribuții slave și maghiare la formarea dialectelor dacoromâne*, în „Cercetări de lingvistică”, III, nr. 1, p. 63–74.
- Șoșa 2011 = Elisabeta Șoșa, *O viziune europeană asupra limbii române în Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* (Samuil Micu, Gheorghe Șincai), în *Româna ca limbă nematernă (RLMN). Actele conferinței de lansare a proiectului Perfecționarea cadrelor didactice din învățământul preuniversitar care predau limba română minorităților naționale*, Cluj-Napoca, 25–26 martie 2011, volum coordonat de Diana Burlacu *et al.*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, p. 53–63.

- Țăra 2015 = George Bogdan Țăra, *Le lexique religieux de la dernière grammaire de l'École de Transylvanie*, în „Text și discurs religios”, VII, p. 41–52.
- Todoran 1984 = Romulus Todoran, *Despre influența maghiară în lexicul graiurilor românești din Transilvania*, în idem, *Contribuții de dialectologie română*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, p. 140–149.
- Zdrengea 2014 = Mircea Zdrengea, *Primul manual de limba română pentru studenții străini*, în idem, *Studii lingvistice*, ediție îngrijită, note preliminare, bibliografie și indice de Nicolae Mocanu și Mihai Zdrengea, Alba Iulia, Cluj-Napoca, Editurile Altip & Scriptor, p. 403–409.

b) Dicționare și atlase dialectale

- ALR I/I = Sever Pop, *Atlasul lingvistic român*, partea I, vol. I (*Părțile corpului omenesc și boalele lui*), Cluj-Napoca, Muzeul Limbii Române, 1938.
- ALR I/II = Sever Pop, *Atlasul lingvistic român*, partea I, vol. II (*Familia, nașterea, botezul, copilăria, nunta, moartea*), Sibiu – Leipzig, Muzeul Limbii Române & Otto Harrassowitz, 1942.
- ALR II/I = Emil Petrovici, *Atlasul lingvistic român*, partea II, vol. I (*A. Corpul omenesc, boale (și termeni înrudiți)*, B. *Familia, nașterea, copilăria, nunta, moartea, viața religioasă, sărbători*; C. *Casa, acareturile, curtea, focul, mobilierul, vase, scule*), Sibiu – Leipzig, Muzeul Limbii Române & Otto Harrassowitz, 1940.
- CDDE = I.-A. Candrea, Ov. Densusianu, *Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine (A – Putea)*, îngrijire, ediție și prefață de Gr. Brâncuș, Pitești, Editura Paralela 45, 2003.
- DEL = *Dicționarul etimologic al limbii române*, vol. I (A–B) – II/1 (*Ca/Cizmă*), București, Editura Academiei Române, 2012–2015.
- DER = Alexandru Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*, ediție îngrijită și traducere din limba spaniolă de Tudora Șandru-Mehedinți și Magdalena Popescu-Marin, București, Editura Saeculum I. O., 2002.
- DLR = *Dicționarul limbii române*, tomurile I–XIX, București, Editura Academiei Române, 2010.
- EHWUER = Lajos Tamás, *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumanischen*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966.
- EMS = *Erdélyi Magyar Szótörténeti tár/ Dicționar istoric al lexicului maghiar din Transilvania/ Historisches Wörterbuch des Siebenbürgisch-Ungarischen Wortschatzes*, vol. I–XII, http://mek.oszk.hu/08300/08370/pdf/emszt_01.htm (11.04.2017).
- EWRS = Sextil Pușcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*, Lateinisches Element mit Berücksichtigung aller romanischen Sprachen, Zweite, unveränderte Auflage, Heidelberg, Carl Winter Universitätsverlag, 1975.
- MDA = *Micul dicționar academic*, vol. I–IV, București, Editura Univers Enciclopedic, 2001–2003.
- MRS = Béla Kelemen, Lőrinc Szász (eds), *Magyar-román szótár/Dicționar maghiar-român*, vol. I (A–J) – II (K–ZS), București, Editura Academiei Române, 2010–2011.
- REW = W. Meyer-Lübke, *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*, 7. unveränderte Auflage, Heidelberg, Universitätsverlag Winter, 2009.

DIALECT WORDS IN OLD ELEMENTARY SCHOOL BOOKS. OBSERVATIONS ON IOAN ALEXI'S GRAMMAR (*GRAMMATICA DACO-ROMANA SIVE VALACHICA*, 1826)

ABSTRACT

In our intervention, we aim to discuss one of the premodern Romanian grammar books, published at the beginning of the XIXth century in Latin. In the second part of this grammar compendium, we could identify a series of dialect words introduced by the Transylvanian scholar

Ioan Alexi, which illustrate the dialects from the northern part of the country. The comparison of these terms with those of the present proves that there have not been major changes, but rather reductions of dialectal area or their replacement by other common terms from the literary language.

The language facts we identified constitute stable records over the centuries of the Romanian vocabulary at dialectal level despite the significant influence of the literary language during last two centuries.

Keywords: *Romanian language, grammar, vocabulary, Latin language, dialectal words, literary language.*